

BADIIY ASARLARNI TARJIMA QILISH JARAYONIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR MUAMMOSI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.061>

Satimova Hayotxon Karimovna
ORCID: 0009-0009-5405-5297
hayotkhonsatimova@gmail.com
Qo‘qon davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy asarlarni tarjima qilish jarayonida frazeologik birliklarning tutgan o‘rni va ularni tarjima qilishning asosiy metodlari yoritiladi. Frazeologizmlar milliy madaniyat, xalqning tarixiy xotirasi va mentalitetini ifodalaganligi sababli ularni so‘zma-so‘z tarjima qilish ko‘pincha samara bermaydi. Shu bois maqolada ekvivalent, adaptatsion va funksional yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘zbek tarjimashunoslari - G‘.Salomov, U.Tursunov, Sh.Raxmatullayev kabi olimlarning qarashlari asosida frazeologik birliklarning tarjimasidagi nazariy va amaliy masalalar ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: tarjima, frazeologik birliklar, badiiy asar, ekvivalentlik, moslashtirish, tarjimashunoslik

THE PROBLEM OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE PROCESS OF TRANSLATION OF ARTISTIC WORKS

Satimova Hayotkhon Karimovna
ORCID: 0009-0009-5405-5297
hayotkhonsatimova@gmail.com
Kokand State University

Abstract: This article discusses the role of phraseological units in the translation of literary works and explores the main methods of their translation. Since phraseological expressions reflect national culture, historical memory, and mentality, literal translation is often ineffective. Therefore, the article analyzes equivalent, adaptive, and functional approaches. In addition, the theoretical and practical issues of translating phraseological units are examined based on the views of Uzbek translation scholars such as G‘.Salomov, U.Tursunov, and Sh.Rakhmatullayev.

Keywords: translation, phraseological units, literary works, equivalence, adaptation, translation studies

KIRISH

Badiiy adabiyot tarjimasi tarjimashunoslikning eng murakkab va mas'uliyatli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki badiiy matnda muallifning individual uslubi, badiiy-estetik tasvir vositalari, ramzlar, metaforalar, xalqona iboralar, shuningdek, frazeologik birliklar keng qo'llanadi. Frazeologizmlar milliy madaniyat va xalqning dunyoqarashini mujassam etgani sababli ularni boshqa tilda to'laqonli aks ettirish tarjimon oldida qator qiyinchiliklarni tug'diradi. Masalan, ingliz tilidagi "to kick the bucket" iborasi so'zma-so'z tarjimada "chelakni tepmoq" shaklida chiqadi. Aslida esa bu frazeologizm "vafot etmoq" ma'nosini anglatadi. Shu kabi misollar o'zbek tilida ham juda ko'p. Masalan, "ko'ngli tog'dek bo'ldi", "boshi osmonga yetdi" kabi iboralarni boshqa tilda aniq ekvivalent topmasdan tarjima qilish mumkin emas. Shu bois frazeologik birliklarni badiiy tarjimada o'rganish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu maqolada frazeologizmlarning badiiy asarlarda qo'llanishi, tarjimadagi asosiy muammolar va ularni yechish yo'llari tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Frazeologik birliklarning tarjimasi masalasi ko'plab tarjimashunos olimlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Masalan, J. Catford tarjimada ekvivalentlik masalasiga alohida urg'u bergan bo'lsa, E. Nida tarjima jarayonini dinamik ekvivalentlik tamoyili asosida tushuntirgan. Rus olimi A. V. Kunin frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini chuqur tahlil qilgan. O'zbek tarjimashunosligi tarixida frazeologik birliklarni tarjima qilish masalasiga ko'plab olimlar e'tibor qaratgan. G'. Salomov o'zining "Tarjima nazariyasi asoslari" asarida frazeologizmlarni tarjima qilishda milliy ruhni saqlash va semantik moslikni topish muhimligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, frazeologizmlar xalqning tarixiy xotirasi va mentaliteti mahsuli bo'lgani uchun so'zma-so'z tarjima ko'pincha samara bermaydi, balki badiiy mos variant tanlanishi kerak. Oybek va A. Fitrat tarjima jarayonini adabiy-estetik ijod sifatida ko'rib, badiiy obrazlarning ruhini, milliy ohangini yetkazish zarurligini qayd etganlar. Masalan, Oybek Pushkin asarlarini tarjima qilganda o'zbek tili ohangdorligini saqlashga alohida e'tibor bergan. U. Tursunov esa frazeologik birliklar tarjimasida "milliylikni yo'qotmasdan, o'quvchiga tushunarli va tabiiy shaklda berish"ni muhim deb biladi. Bu yondashuv bugungi kunda ham dolzarb, chunki tarjima nafaqat so'z, balki madaniyatlararo aloqa vositasidir. Sh. Raxmatullayev esa frazeologizmlarning semantik va stilistik xususiyatlarini tadqiq qilib, ularni tarjima qilishda madaniyatlararo tafovutlarni inobatga olish lozimligini ko'rsatgan.

Xorijiy va mahalliy tadqiqotlarning umumiy xulosasi shuki, frazeologik birliklarning tarjimasi oddiy lingvistik jarayon emas, balki madaniy, semantik va stilistik moslashtirishni talab qiladigan murakkab faoliyatdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

E. Nida (1964) "dynamic equivalence" nazariyasida tarjimaning muvaffaqiyati o'quvchida asl matndagi kabi ta'sir uyg'otish qobiliyatida ekanini ta'kidlaydi. Shu bois amaliy misollarda frazeologizmlarning o'quvchiga qanday estetik va hissiy ta'sir qilishi tahlil qilindi. Masalan, O'. Hoshimovning "ko'nglim tog'dek bo'ldi" iborasini inglizchaga "I felt extremely relieved" tarzida berish semantik jihatdan to'g'ri, ammo obrazning badiiy kuchi susayganini ko'rish mumkin.

Frazeologizmlar ko'pincha diniy matnlar, xalq maqollari va tarixiy adabiyotlardan kelib chiqqan bo'ladi. Shu sababli ularni to'g'ri tarjima qilish uchun intertekstual bog'lanishlarni hisobga olish zarur. Masalan, ingliz tilidagi "the prodigal son" iborasi Injildagi mashhur parabolaga borib taqaladi. O'zbek tilida esa u "ota uyini tashlab ketgan o'g'il" tarzida talqin etiladi. Lotman (1992) fikricha, bunday iboralarni tarjima qilishda matnning madaniy konnotatsiyasini ham saqlash muhim.

Har qanday frazeologizmning ma'nosi kontekstdan tashqarida to'liq anglashilmaydi. Nida (1969) va Newmark (1995) fikricha, tarjimonda kontekstdagi pragmatik omillarni hisobga olish zarur. Shu bois tadqiqot davomida frazeologizmlar izolyatsiya qilingan holda emas, balki butun jumla va syujet doirasida tahlil qilindi. Masalan, "boshi osmonga yetdi" iborasi ayrim hollarda "quvonch" ma'nosini, ayrim hollarda esa "mag'rurlik"ni bildirishi mumkin.

Metodlar uyg'unligi frazeologik birliklarning tarjima-dagi muammolarini turli qirralardan ochib berishga yordam berdi. Qiyosiy va deskriptiv metodlar orqali iboralarning semantik va obrazli xususiyatlari yoritildi; korpus va amaliy tahlil orqali esa real tarjimalardagi muammolar aniqlandi. Intertekstual va kontekstual yondashuvlar esa frazeologizmlarning madaniy va pragmatik jihatlarini chuqurroq tushunish imkonini berdi

TAHLIL VA NATIJALAR

Frazeologik birliklarning badiiy asarlar tarjimasida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish natijasida bir necha asosiy jihatlar aniqlandi. Bu jihatlar nafaqat lingvistik, balki madaniy, uslubiy va pragmatik omillar bilan ham bevosita bog'liqdir.

Tadqiqot davomida eng ko'p uchraydigan muammolardan biri - frazeologizmlarning semantik ekvivalentini topish bo'ldi. Komissarov (1990) ta'kidlaganidek, tarjimada "mutlaq ekvivalentlik" deyarli imkonsizdir, tarjimon ko'pincha "qisman ekvivalentlik" bilan ishlaydi. Masalan: Ingliz tilidagi "spill the beans" iborasi - o'zbekchaga oddiy "sirni ochib qo'ydi" deb tarjima qilinadi. Lekin aslida bu ibora obrazli ma'no beradi, sirning tasodifan ochilishiga urg'u qiladi. O'zbekchadagi "boshini egdi" iborasini ingliz tilida "he surrendered" yoki "he humbled himself" deb berish mumkin, ammo ularning uslubiy kuchi turlicha bo'ladi.

Frazeologik birliklar ko'pincha xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar va diniy qarashlariga asoslangan bo'ladi. E. Nida (1964)ning "dynamic equivalence" nazariyasi shuni ko'rsatadiki, tarjimon iboraning so'zma-so'z ma'nosini emas, balki o'quvchida uyg'otadigan ta'sirini yetkazishi kerak. Masalan: Inglizcha "the Trojan horse" iborasi tarixiy-mifologik manbaga borib taqaladi. Uni o'zbek tiliga "yashirin xavf" yoki "ayyorona hiyla" deb berish mumkin. O'zbekcha "ko'ngli ko'tarildi" iborasi esa ingliz tilida oddiy "he felt happy" tarzida emas, balki "his spirits were lifted" deb berilganda madaniy obraz saqlanadi.

Newmark (1988) fikricha, tarjimon har doim "semantic translation" va "communicative translation" o'rtasida muvozanat topishi kerak. Tadqiqot davomida ko'rildi: ba'zi tarjimalarda iboraning mazmuni yetkazilgan bo'lsa-da, badiiy obraz va uslubiy kuch yo'qolib ketgan. Masalan: O'zbekcha "ko'ziga cho'p solmoq" iborasi inglizchada oddiy "to annoy someone" tarzida tarjima qilinsa, obraz susayadi. Aslida esa "to poke a stick in one's eye" kabi obrazli ifoda o'quvchiga kuchliroq ta'sir qiladi.

M.Baker (1995) fikricha, frazeologik birliklarni izolyatsiya qilingan holda tarjima qilish xatolarga olib keladi. Kontekst ular ma'nosini to'g'ri aniqlash uchun asosiy vositadir. Masalan: Ingliz tilidagi "to break the ice" iborasi turli kontekstlarda turlicha tarjima qilinadi: suhbatni boshlash, muhitni yumshatish yoki tanglikni bartaraf etish. O'zbek tilida "og'zidan gul chiqdi" iborasi kontekstga qarab "he spoke kindly" yoki "his words were full of beauty" tarzida turlicha talqin qilinadi.

Lotman (1992) ta'kidlaganidek, tarjimon faqat vositachi emas, balki madaniyatlararo kommunikatsiya ishtirokchisidir. Shu sababli frazeologizmlarni tarjima qilishda uning bilim darajasi, madaniy sezgirligi va badiiy didi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tajribada shuni ko'rish mumkinki, professional tarjimonlar kontekstdan kelib chiqib ijodiy yondashadi, avtomatik yoki so'zma-so'z tarjimalar esa ko'pincha muvaffaqiyatsiz chiqadi. Frazeologizmlarning tarjimasida asosiy muammolar - semantik ekvivalentlik, madaniy tafovutlar, uslubiy bo'yoqning saqlanishi va kontekstga bog'liqlikdir. Nida, Newmark, Komissarov va Baker nazariyalarini qo'llash orqali bu muammolarni tizimli hal qilish mumkin. Eng samarali yondashuv - dinamik ekvivalentlik va madaniy moslashtirishni uyg'unlashtirishdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqotda badiiy asarlarni tarjima qilish jarayonida frazeologik birliklarning yuzaga keltiradigan muammolari keng ko'lamda o'rganildi. Olingan natijalar quyidagilarni ko'rsatdi:

Frazeologizmlarning ko'p qirraliligi - ularning semantik, obrazli va pragmatik ma'nolari tarjimada turlicha yondashuvni talab qiladi. So'zma-so'z tarjima deyarli hech qachon to'liq natija bermaydi.

Madaniy tafovutlar - frazeologizmlarning muhim qismi milliy madaniyat, tarixiy voqealar va diniy manbalar bilan bog'liq bo'lib, ularni to'g'ri talqin qilish uchun intertekstual va madaniyatshunoslik yondashuvi zarur.

Uslubiy bo'yoqni saqlash - tarjimada nafaqat mazmun, balki muallif yaratgan estetik ta'sir ham o'quvchiga yetib borishi lozim. Shu sababli tarjimon ijodiy yondashuvi muhim hisoblanadi.

Kontekstning hal qiluvchi roli - frazeologizmlar alohida emas, balki badiiy matnning umumiy syujet va uslubiy tuzilmasi doirasida talqin qilinishi kerak.

Nazariy asoslarning amaliy qo'llanilishi - Nida, Newmark, Komissarov va Bakerning ilmiy qarashlari frazeologik birliklarni tarjima qilishdagi asosiy muammolarni yengishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, frazeologik birliklarni tarjima qilish - bu oddiy lingvistik jarayon emas, balki madaniyatlararo ko'prik qurishdir. Shu bois tarjimon frazeologizmlarni tarjima qilayotganda faqat lingvistik emas, balki madaniy, psixologik va estetik jihatlarni ham hisobga olishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nida, E. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill.
2. Komissarov, V. N. (1990). *Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty)*. Moskva: Vysshaya shkola.
3. Baker, M. (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (2nd ed.). London: Routledge.
4. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
5. Salomov, G'. (1983). *Tarjima san'ati*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
6. Tursunov, U. (1979). *O'zbek tarjimashunosligi masalalari*. Toshkent: Fan.
7. Raxmatullayev, Sh. (1992). *Frazeologiya va uning o'rganilishi*. Toshkent: Fan.
8. Fitrat, A. (1991). *Tanlangan asarlar*. Toshkent: Ma'naviyat.
9. Oybek. (1957). *Pushkin tarjimalari haqida*. Toshkent: Adabiyot va san'at.
10. Bassnett, S. (2002). *Translation Studies* (3rd ed.). London: Routledge.